FOLIA PRAEHISTORICA POSNANIENSIA T. XVII – 2012
INSTYTUT PRAHISTORII UAM POZNAŃ – ISBN 978-83-232-2538-6 ISSN 0239-8524

GRZEBIEŃ ZNALEZIONY W STUDNI LUDNOŚCI KULTURY PRZEWORSKIEJ Z MIEJSCOWOŚCI KONOTOPA NA MAZOWSZU

COMB FROM A PRZEWORSK CULTURE WELL FROM KONOTOPA IN MAZOVIA

Henryk Machajewski

Instytut Archeologii, Uniwersytet Gdański
ul. Bielańska 5, 80-851 Gdańsk, Poland
henmach@amu.edu.pl

ABSTRACT. Excavations carried out in advance of the construction of A-2 highway in the vicinity of the village of Konotopa unearthed the settlement site of the Przeworsk culture which functioned between the late phase B2 until the second half of phase C2. The site produced a number of interesting finds, including a three-layer comb representing type I, variety 1 according to S. Thomas, dated to the second half of phase C2 of the Late Roman Iron Age.

WSTĘP

Podczas badań archeologicznych prowadzonych w związku z budową autostrady A-2, przecinającej na pewnym odcinku tereny leżące między miejscowością Pruszków i Ożarów Mazowiecki, podjęto prace na trzech sąsiadujących ze sobą wielokulturowych stanowiskach w rejonie wsi Konotopa, gmina Ożarów Mazowiecki, pow. warszawski zachodni, woj. mazowieckie (stan. 1, 2, 9) (ryc. 1). Na wszystkich odnotowano między innymi pozostałości po osadach ludności kultury przeworskiej. Przesłanki chronologiczno-chorologiczne pozwalają łączyć te trzy osady w jedną – jako przestrzeń osadniczą obejmującą: miejsce wytopu żelaza (stan. 9) połączone ze strefą zamieszkiwania i prowadzenia działalności rolno-hodowlanej (stan. 1, 2). W tym ujęciu owa przestrzeń osadnicza, obejmująca obszar około 1,5 ha, była zajmowana od schyłku fazy B2 wczesnego okresu rzymskiego do 2. połowy fazy C2 późnego okresu rzymskiego[1].

[1] Machajewski 2011.

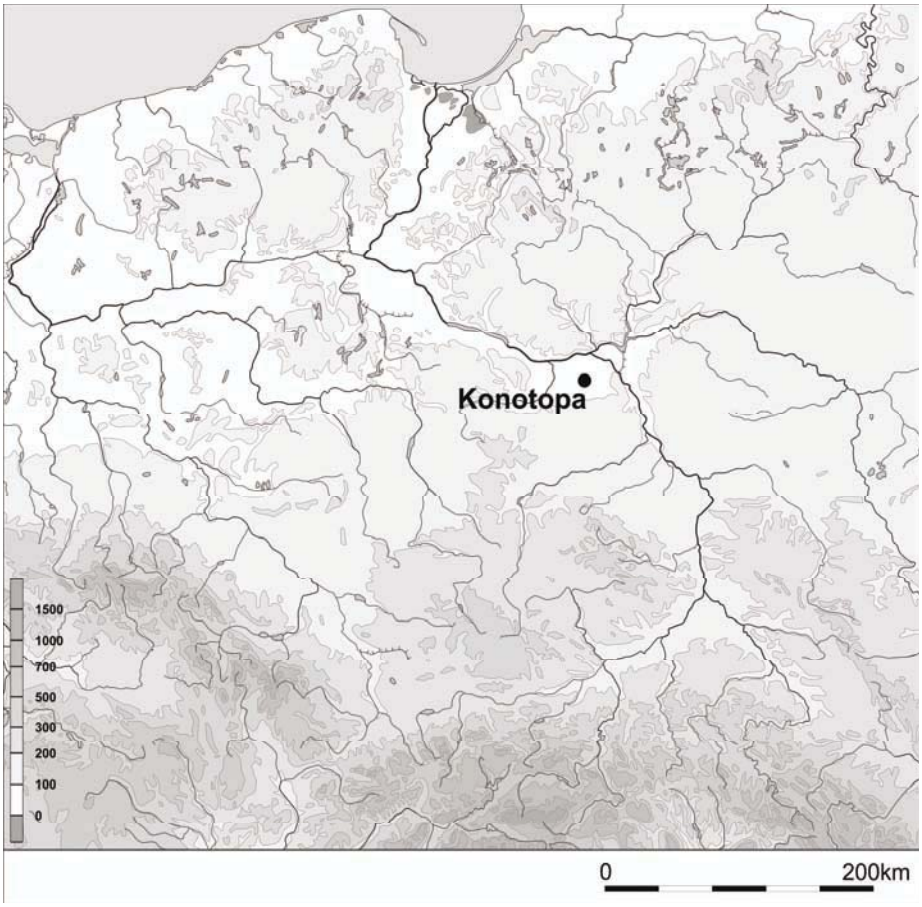

Ryc. 1. Konotopa, gmina Ożarów Mazowiecki; lokalizacja stanowiska

Fig. 1. Konotopa, Ożarów Mazowiecki Commune; Location of the site

Owe trzy sąsiadujące ze sobą stanowiska zlokalizowane były około 2 km na południowy wschód od Ożarowa Mazowieckiego i około 2 km od miejscowości Piastów, na niewielkiej południowej terasie nadzalewowej rzeki Żbikówki.

SPOSÓB ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENI OSADNICZEJ W KONOTOPACH

Analizując rozplanowanie obiektów na poszczególnych osadach, dalej traktowanych jako jedna przestrzeń osadnicza, obejmująca obszar około 1,5 ha, stwierdzono, że w jej zachodniej części (stan. 2) znajdował się budynek halowy z podcieniem o powierzchni 96 m^2, zlokalizowany na linii wschód–zachód, składający się

z centralnie umieszczonej sieni, łączącej dwa pomieszczenia. Sąsiadowały z nim dwa budynki naziemne o powierzchni 12 m^2 i 21 m^2. Łącznie te trzy obiekty, skupione wokół placu o wymiarach 50 x 30 m, tworzyły rodzaj zagrody. Całości zabudowy dopełniały różnego rodzaju jamy gospodarcze i dołki posłupowe.

Natomiast w północno-centralnej części owej przestrzeni (stan. 1), w odległości około 70 m od części zachodniej (stan. 2), znajdowało się skupienie czterech ziemianek o powierzchni od 7 m^2 do 21 m^2, niekiedy z zachowanymi konstrukcjami po podcieniach umieszczonych przy węższych bokach jam ziemiankowych. W sąsiedztwie ziemianek zostało usytuowanych sześć niewielkich budynków naziemnych o powierzchni od 10 m^2 do 15 m^2. Kilka metrów na północ od ziemianek, na nieznacznym terasowym obniżeniu, umieszczono, w układzie niemal liniowym, pięć studni o konstrukcji zrębowej lub wydrążonych w pniu drzewa. Z kolei na południowy wschód od skupiska ziemianek zlokalizowane były dwa piece dymarskie typu kotlinkowego, będące zapewne fragmentem ich dużego skupienia odkrytego już na stan. 9.

Wreszcie w południowo-wschodniej części analizowanej przestrzeni osadniczej (stan. 9), w odległości około 40 m od stan. 1, znajdowało się rozległe skupisko pieców dymarskich, zajmujące obszar około 750 m^2, na którym stwierdzono 48 obiektów typu kotlinkowego w tzw. układzie uporządkowanym (ryc. 2). W otoczeniu skupiska pieców, w odległości średnio około 20 m, zlokalizowano cztery ziemianki o powierzchni od 8 m^2 do 16 m^2, z zadaszeniem opartym na konstrukcji składającej się z kilku słupów. W sąsiedztwie ziemianek występowała studnia wydrążona w pniu drzewa oraz studnia zbudowana w konstrukcji zrębowej, a także jamy gospodarcze, w tym magazynowe związane zapewne z obróbką rudy darniowej.

Podsumowując, przestrzeń osadnicza w Konotopach w wielu elementach jej organizacji i funkcji upodabnia się do osad z terenu Niżu Polskiego, zwłaszcza tych z wyraźnie wyodrębnioną strefą mieszkalną i produkcyjno-gospodarczą[2]. W Konotopach z pierwszą strefą związany jest budynek halowy. Obiekt ten nawiązuje do dużych konstrukcji, o powierzchni sięgającej do 140 m^2, a zastosowane w nim rozwiązania techniczne przypominają najwyraźniej budynek z Rawy Mazowieckiej, stan. 38[3]. Organizacyjnie, w połączeniu z sąsiadującymi obiektami, tworzy rodzaj zagrody coraz częściej dokumentowanej na Niżu Polskim[4]. W Konotopach ze strefą mieszkalną łączy się także skupisko czterech ziemianek położonych przy studniach (stan. 1) i czterech kolejnych znajdujących się w sąsiedztwie pieców dymarskich (stan. 9). Tak więc, uwzględniając odmienności formalne obiektów mieszkalnych, w Konotopach owe obiekty były rozmieszczone przynajmniej w trzech miejscach.

Z kolei strefę produkcyjno-gospodarczą odzwierciedla skupisko pieców dymarskich, na Mazowszu porównywalne z grupą średniej wielkości, wynoszącej od

[2] Kobyliński 1988, 59; Michałowski 2003.
[3] Michałowski 2011, 198.
[4] Jurkiewicz, Machajewski 2006; Machajewski 2012, 407–409.

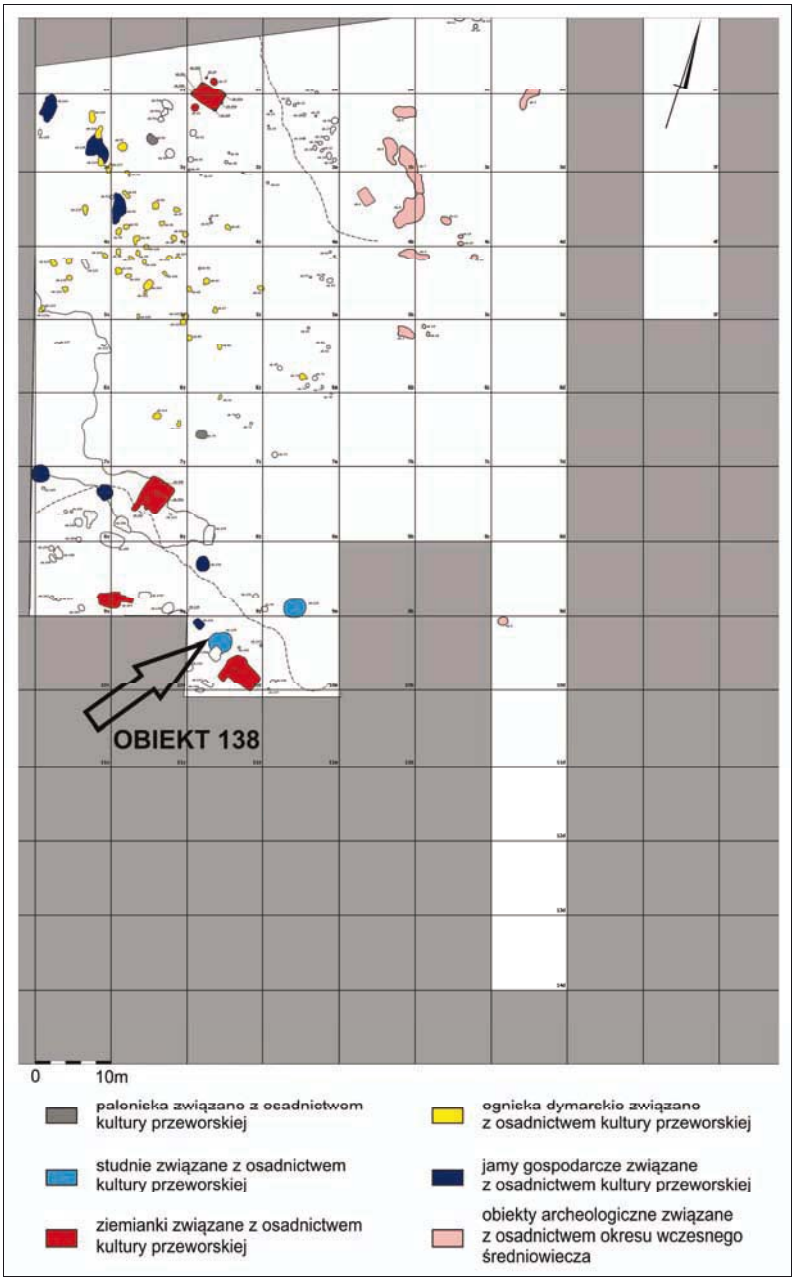

Ryc. 2. Konotopa, gmina Ożarów Mazowiecki; plan wschodniej części osady (stan. 9) z zaznaczonym miejscem znalezienia grzebienia (obiekt 138)

Fig. 2. Konotopa, Ożarów Mazowiecki Commune; plan of the eastern part of the settlement site (site 9) with marked comb's finding spot (feature 138)

40 do 80 obiektów[5]. Wielkość produkcji żelaza pozostaje trudna do oszacowania. Przekraczała zdecydowanie zapotrzebowanie ludności z Konotopów. Produkt finalny był zatem znakomitym elementem prowadzonej z różną intensywnością wymiany, rozwijanej na płaszczyźnie bilateralnej lub ze skupiskiem przynajmniej kilku osad działających w zbliżony sposób.

CHARAKTER WYPOSAŻENIA OBIEKTÓW MIESZKALNYCH I GOSPODARCZYCH W KONOTOPACH

Zachowane w tych obiektach ruchome elementy wyposażenia sprowadzają się do kilku powtarzających się kategorii, a mianowicie: ręcznie lepionej ceramiki naczyniowej, wyjątkowo ceramiki wykonanej na kole, drobnych brązowych i żelaznych przedmiotów codziennego użytku, przyborów toaletowych, narzędzi kamiennych ze śladami wygładzania oraz narzędzi kościanych. Zauważa się, że różne pozostałości związane z procesem wytopu żelaza, poza piecami dymarskimi, występowały jedynie w ziemiankach i jamach znajdujących się w sąsiedztwie tych pieców.

Zachowane wyposażenie obiektów, porównując je z liczebnością wyposażenia spotykaną w podobnych obiektach na innych osadach z okresu wpływów rzymskich na Niżu Polskim, uznać można za standardowe, ale raczej ubogie. Przyczyny odmienności wyposażenia obiektów mieszkalnych i gospodarczych na osadach, uwzględniając specyfikę tej kategorii źródeł archeologicznych[6], są jednak złożone i wymagają przeprowadzenia odrębnych studiów.

Za wyjątkowy element wyposażenia znaleziony w Konotopach uznać można trójwarstwowy grzebień kościany odkryty w studni (obiekt 138, stan. 9). Miejsce znalezienia nie znajduje wielu analogii, bowiem osady, w przeciwieństwie do cmentarzysk czy miejsc kultowych, nie są miejscem częstego występowania tego rodzaju przyborów toaletowych[7]. Na osadach jednak, co zrozumiałe, funkcjonowały pracownie grzebieniarskie, wchodzące w skład warsztatów rogowiarskich, identyfikowane na podstawie odkrywanych skupisk gotowych wytworów lub półproduktów, odpadów poprodukcyjnych, czy też drobnych narzędzi służących do obróbki poroża i kości[8]. Jeszcze innym kryterium, wskazującym na możliwość funkcjonowania takiej pracowni, jest zbieżność stylistyczna gotowych grzebieni spotykanych w obrębie skupisk osadniczych[9].

---

[5] Dąbrowska, Liana 1986, 152, mapy 3–4; Woyda 2002, 7.

[6] Por. Eggers 1959.

[7] Por. Thomas 1960, 54, 75–76; Cnotliwy 1963, 167–168; Chmielowska 1971; Godłowski 1977, 49; Cnotliwy 2010, 10–11, tabela 1.

[8] Cofta-Broniewska 1979, 110–113; Dąbrowski 1981, 378–379; Bednarczyk 1998, 69–77; Cnotliwy 2010, 11; Kokowski 2012, 90–91.

[9] Cnotliwy 1963, 199.

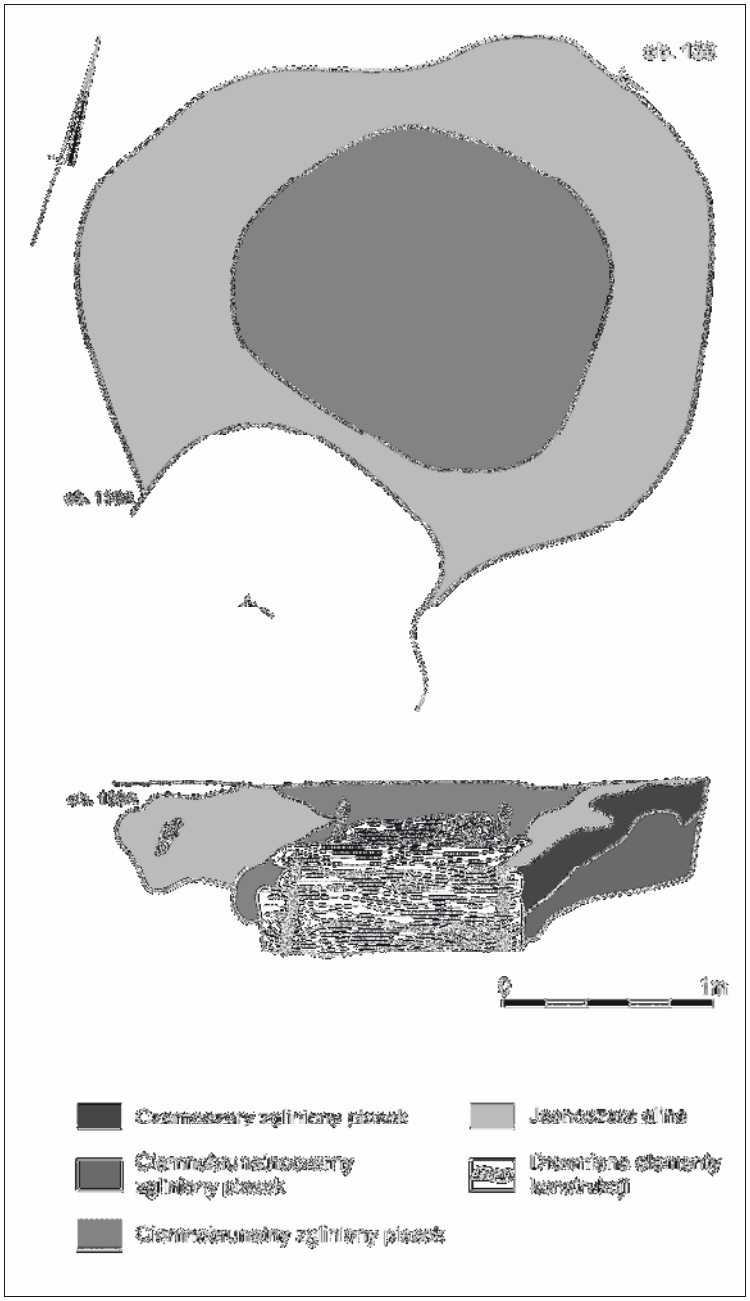

Ryc. 3. Konotopa, gmina Ożarów Mazowiecki; studnia zrębowa (obiekt 138), w której znaleziono grzebień

Fig. 3. Konotopa, Ożarów Mazowiecki Commune; log well (feature 138), in which the comb was recorded

Zauważa się jednocześnie, że na terenie kultury przeworskiej, w przeciwieństwie do większości kultur z nią sąsiadujących, możliwość zarejestrowania przez archeologa grzebieni pochodzących z okresu wpływów rzymskich jest mniejsza, co wynika z obowiązujących w tej kulturze reguł obrządku pogrzebowego.

GRZEBIEŃ

Grzebień z Konotopów, znaleziony w studni, zachował się niemal w pierwotnej postaci. Jest to okaz jednostronny, trójwarstwowy, wykonany z kości. Zbudowany był z pięciu płytek zębatych, nieznacznie uszkodzonych, połączonych dwoma okładzinami w kształcie fragmentu koła lekko profilowanego, spiętych pięcioma brązowymi nitami, symetrycznie rozmieszczonymi na obwodzie okładziny. Wymiary grzebienia: szerokość – 8,4 cm, wysokość – 5,3 cm (ryc. 4: 3).

W nawiązaniu do typologii grzebieni opracowanej przez Sigrid Thomas, okaz z Konotopów odpowiada typowi I, odmianie 1[10]. Na terenie Barbaricum grzebienie trójwarstwowe pojawiły się na początku młodszego okresu rzymskiego i były rozpowszechnione jeszcze na początku wczesnej fazy okresu wędrówek ludów. Ich geneza nie jest do końca wyjaśniona. Niekiedy wskazuje się na możliwość wywodzenia ich od grzebieni jednowarstwowych, złożonych z kilku części łączonych wzdłuż żelaznymi nitami, pojawiających się w młodszej fazie wczesnego okresu rzymskiego, a spotykanych jeszcze na początku młodszego okresu rzymskiego[11].

W kulturze przeworskiej grzebienie typu I, odmiany 1, występowały od fazy B2/C1 po fazę C3/D, przy czym ustalenie szczegółowej chronologii tych wytworów w wielu wypadkach jest trudne[12]. Grzebień z Konotopów, ze względu na nieznaczne łukowate wygięcie boków zewnętrznych płytek zębatych na zewnątrz, bardziej nawiązuje do okazów spotykanych w rozwiniętym etapie fazy C2[13]. Chronologię tę potwierdzają stosunkowo nieliczne analogie z Polski Środkowej[14]. Okoliczności odkrycia omawianego grzebienia stanowią dobrą podstawę dla potwierdzenia tych ustaleń chronologicznych.

Mało wysublimowana forma okazu z Konotopów (zwłaszcza niezbyt starannie wykończone okładziny), podobna do egzemplarzy spotykanych w różnych regionach kultury przeworskiej, wskazuje, że wyrób ten był zapewne produktem jednej z wielu działających lokalnych pracowni.

---

[10] Thomas 1960, 92.
[11] Thomas 1960, 94; Cnotliwy 1963, 185–186.
[12] Godłowski 1977, 50.
[13] Por. Cnotliwy 1963, 188–192; Machajewski 1992, 66–67.
[14] Godłowski 1981, 102, tabl. XVIII: 19.

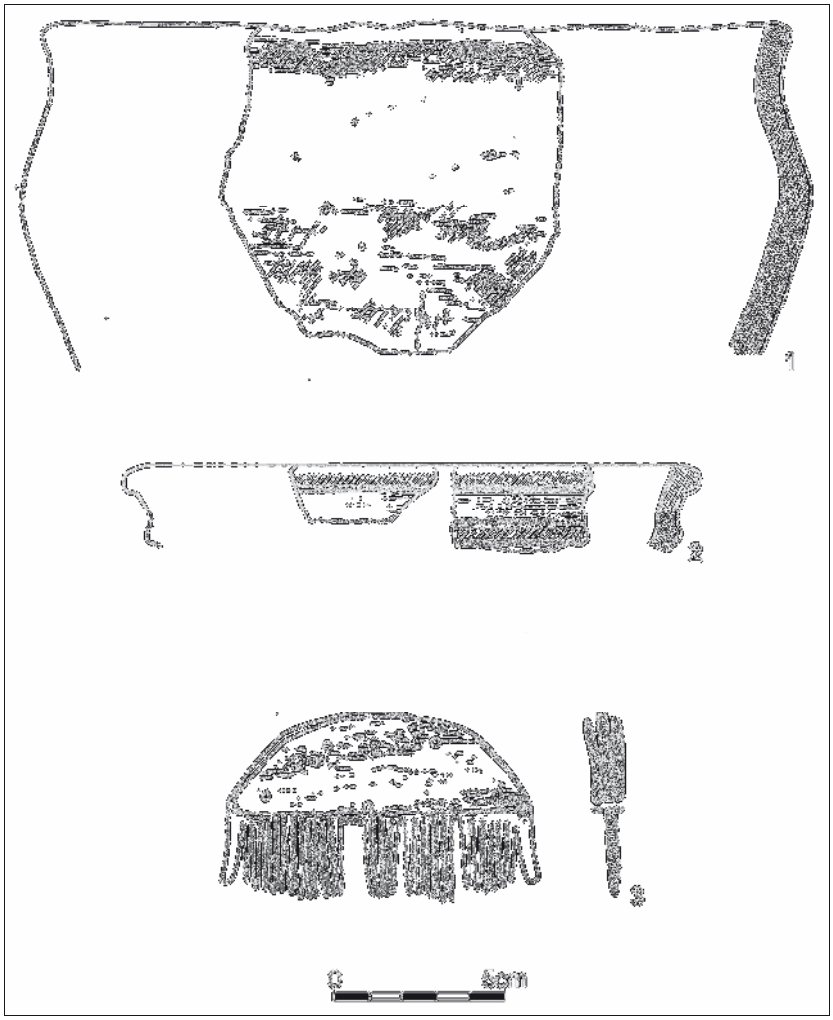

Ryc. 4. Konotopa, gmina Ożarów Mazowiecki; elementy znalezione w studni (obiekt 138)
(1 – ceramika ręcznie lepiona, 2 – ceramika wykonana na kole, 3 – grzebień kościany)

Fig. 4. Konotopa, Ożarów Mazowiecki Commune; artefacts from the well (feature 138)
(1 – hand-built pottery, 2 – wheel-thrown pottery, 3 – a bone comb)

Warunki znalezienia grzebienia

Grzebień odkryto w studni zrębowej (obiekt 138), sąsiadującej z ziemianką z aneksem (obiekt 145) (ryc. 2). W stropie był to nieregularny owal (2,92 x 2,80 x 0,30 m), w przekroju lejowaty, z prostokątną częścią spągową. Około 0,20 m poniżej stropu wystąpiły ślady drewnianej konstrukcji zrębowej, ułożone w nieregularny prostokąt o wymiarach 1,2 x 1,0 m, zalegające do głębokości 0,80 m. Pierwotna

średnica wkopu studziennego wynosiła około 1,5 m. Odkryta wielkość studni w stropie odpowiadała zapewne pozostałości kulturowej związanej z procesem użytkowania studni; wypełnisko prawdopodobnie miało charakter jednorazowego zasypiska (ryc. 3).

W wypełnisku studni stwierdzono: 74 fragmenty ceramiki ręcznie lepionej, 2 fragmenty ceramiki wykonanej na kole, 2 wióry krzemienne, kilka drobnych kości zwierzęcych, bryłkę żużla oraz grzebień trójwarstwowy. Grzebień i większość ceramiki naczyniowej zalegała w spągu studni.

Analiza formalno-chronologiczna poszczególnych elementów wypełniska studni prowadzi do kilku wniosków. W grupie ceramiki ręcznie lepionej wydzielono jedynie naczynie wazowate o dwustożkowatym brzuścu, w dolnej części wypukłym, w górnej wklęsłym, a także brzegu wygiętym łukowato o krawędziach zaokrąglonych (ryc. 4: 1). W Konotopach naczynia te były często spotykane. W kulturze przeworskiej występują w zespołach z faz C1b – C2[15].

Z kolei ceramika wykonana na kole, reprezentowana jedynie przez fragment naczynia wazowatego zaliczanego do kategorii okazów „siwych" (ryc. 4: 2), w kulturze przeworskiej jest datowana od fazy B2/C1 po fazę C3/D[16]. Jej upowszechnienie nastąpiło w fazach C1b – C2, nieco później zaś, w fazach C2 – C3/D, doszło do jeszcze większego jej spopularyzowania dzięki uformowaniu się lokalnych ośrodków produkcyjnch[17]. Ceramika z Konotopów jest zapewne wyrobem warsztatów zachodniomazowieckich lub środkowopolskich.

Podsumowując, zespół elementów kulturowych odkryty w zasypisku studni można datować na rozwiniętą fazę C2 późnego okresu rzymskiego, a tym samym na końcowe etapy funkcjonowania osady w Konotopach. Trudno jednak stwierdzić, z uwagi na brak oznaczeń dendrologicznych studni, czy należy to synchronizować z okresem funkcjonowania studni, czy z wydarzeniami, które rozegrały się na osadzie już po zaprzestaniu jej użytkowania[18].

ZAKOŃCZENIE

Grzebień z Konotopów, będący produktem jednej z wielu pracowni działających na terenie kultury przeworskiej, był używany w rozwiniętych etapach fazy C2. Niejasne pozostaje, czy w odkrytym wypełnisku studni znalazł się w rezultacie przypadkowego doń wpadnięcia w chwili, gdy jeszcze funkcjonowała, czy też już po jej zasypaniu.

---

[15] Domański 1971, 224, tabl. VII: a; Godłowski 1977, 152, tabl. LVI: 6; Godłowski 1981, 70–71.

[16] Godłowski 1977, 167–168; Dobrzańska 1980, 92–93.

[17] Machajewski 2010a, 12.

[18] Por. Machajewski 2010b, 38–39.

BIBLIOGRAFIA

Bednarczyk J.
1998 Życie codzienne w okresie rzymskim [w:] *Gazociąg pełen skarbów archeologicznych*, Poznań, s. 69–94.

Chmielowska A.
1971 *Grzebienie starożytne i wczesnośredniowieczne*, Łódź.

Cnotliwy E.
1963 Grzebienie rogowe i kościane od I do V w. n.e. na Pomorzu Zachodnim, *Materiały Zachodniopomorskie* 9, s. 167–217.

2010 *Grzebienie dzwonowatego typu w Europie*, Szczecin.

Cofta-Broniewska A.
1979 *Grupa kruszańska kultury przeworskiej*, Poznań.

Dąbrowska T., Liana T.
1986 Stan i potrzeby badan nad młodszym okresem rzymskim i okresem rzymskim na Mazowszu [w:] *Stan i potrzeby badan nad okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, red. K. Godłowski, R. Madyda-Legutko, Kraków, s. 147–166.

Dąbrowski K.
1981 Rogowiarstwo [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. V. *Późny okres lateński i okres rzymski*, red. J. Wielowiejski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 378–379.

Dobrzańska H.
1980 Zagadnienie datowania ceramiki toczonej w kulturze przeworskiej, *Archeologia Polski* 24, s. 87–152.

Domański G.
1971 Osada z okresu rzymskiego z Opola-Groszowic, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 1, s. 189–248.

Eggers H.J.
1959 *Einführung in die Vorgeschichte*, München.

Godłowski K.
1977 Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II), *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 4, s. 7–237.

1980 Kultura przeworska [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. V. *Późny okres lateński i okres rzymski*, red. J. Wielowiejski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 57–135.

Jurkiewicz B., Machajewski H.
2006 Osadnictwo kultury przeworskiej z przełomu er oraz z późnego okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów, *Via Archaeologica Pultuskiensis* 1, s. 109–218.

Kobyliński Z.
1988 *Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

Kokowski A.
2012 *Gocka duma Masłomęcza*, Masłomęcz–Hrubieszów–Lublin.

Machajewski H.
1992 *Z badań nad chronologią dębczyńskiej grupy kulturowej w dorzeczu Parsęty*, Poznań.
2010a Wprowadzenie [w:] *Ceramika rzemieślnicza jako źródło do badań nad zróżnicowaniem garncarstwa kultury przeworskiej*, red. H. Machajewski, B. Jurkiewicz, Pułtusk, s. 9–15.
2010b Archeologia u schyłku starożytności – osiągnięcia i porażki [w:] *Archeologia wobec wyzwań współczesności*, red. M. Przybył, M. Winiarska-Kabacińska, Poznań, s. 33–45.
2010c *Skupisko wielokulturowych stanowisk archeologicznych z rejonu wsi Konotopa, gmina Ożarów Mazowiecki*, Poznań [maszynopis, archiwum Uniwersytetu Warszawskiego].
2010d Ze studiów nad formami osad z okresu rzymskiego w dorzeczu dolnej Odry. Przykład osady z Czarnowa, powiat pyrzycki, woj. zachodniopomorskie [w:] *Z najdawniejszych dziejów. Grzegorzowi Domańskiemu na pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. A. Jaszewska, Zielona Góra, s. 403–426.

Michałowski A.
2003 *Osady kultury przeworskiej z terenów ziem polskich*, Poznań.
2010 *Budownictwo kultury przeworskiej*, Poznań.

Thomas S.
1960 Studien ze den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit, *Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsichen Bodendenkmalpflege* 8, s. 54–215.

Woyda S.
2002 Źródło żywiołów. Mazowieckie Centrum Metalurgiczne z czasów Imperium Rzymskiego, *Archeologia Żywa* 1 (20), s. 7–13.

COMB FROM A PRZEWORSK CULTURE WELL FROM KONOTOPA IN MAZOVIA

Summary

The assemblage of artefacts from the fill of the well may be dated to the developed phase C2 of the Late Roman Iron Age, thus to the final phases of the settlement in Konotopa. Given the lack of dendrochronological dates from the well, it is not possible to determin whether it should be synchronised with the time when the well was still in use or with further occupation of the site, when the well had been abandoned.

The comb from Konotopa, produced by one of a number of workshops operating in the area occupied by the Przeworsk communities, was used in the developed stages of phase C2. It remains undetermined whether the comb fell into the well accidentally when the well was still in use or after its filling.

Translated by Lucyna Leśniak